

Schopenhauerova dijagnostika digitalnog doba: Volja, patologija i egzistencijalni otpor

Autor: Davor Moravek

Sažetak

Ovaj rad postavlja tezu da filozofija Arthura Schopenhauera, napose koncepti Volje i Predodžbe, predstavlja produktivan dijagnostički okvir za razumijevanje temeljnih patologija suvremenog digitalnog društva. Rad povezuje Schopenhauerovu metafizičku Volju s algoritamskom logikom nadzornog kapitalizma (Zuboff) i imperativima društva postignuća (Han). Svijet kao Predodžba analizira se kao tehnološki posredovana iluzija (Turkle) i posljedica društvenog ubrzanja (Rosa). Nakon što se pokaže da digitalna kultura kooptira Schopenhauerove puteve bijega (estetiku, suosjećanje, askezu), rad argumentira da se Schopenhauerova dijagnoza mora nadopuniti. Učinkovit otpor, tvrdi se, zahtijeva egzistencijalistički projekt preuzimanja odgovornosti (Sartre, Nietzsche) te stvaranje strukturnih i političkih alternativa (platformski kooperativizam, kritička filozofija tehnologije) koje takav projekt omogućuju.

Ključne riječi: Arthur Schopenhauer, Volja, Predodžba, digitalna patologija, nadzorni kapitalizam, Byung-Chul Han, Hartmut Rosa, egzistencijalizam, loša vjera (mauvaise foi), rezonancija, platformski kooperativizam, digitalni minimalizam, filozofija tehnologije, Heidegger, postfenomenologija, kritička teorija tehnologije

Abstract

This paper argues that Arthur Schopenhauer's philosophy, particularly the concepts of Will and Representation, provides a productive diagnostic framework for understanding the fundamental pathologies of contemporary digital society. The analysis links Schopenhauer's metaphysical Will to the algorithmic logic of surveillance capitalism (Zuboff) and the imperatives of the achievement society (Han). The World as Representation is analyzed as a technologically mediated illusion (Turkle) and a consequence of social acceleration (Rosa). After demonstrating that digital culture co-opts Schopenhauer's paths of escape (aesthetics, compassion, asceticism), the paper argues that Schopenhauer's diagnosis must be supplemented. An effective resistance, it is argued, requires an existentialist project of assuming responsibility (Sartre, Nietzsche) and the creation of structural and political alternatives (platform cooperativism, critical theory of technology) that make such a project possible.

Keywords: Arthur Schopenhauer, Will, Representation, digital pathology, surveillance capitalism, Byung-Chul Han, Hartmut Rosa, existentialism, bad faith (mauvaise foi), resonance, platform cooperativism, digital minimalism, philosophy of technology, Heidegger, postphenomenology, critical theory of technology

Uvod: Schopenhauer kao dijagnostičar digitalnog doba

Polazište analize jest teza da filozofija Arthura Schopenhauera, formulirana u prvoj polovici 19. stoljeća, nije zastarjeli metafizički sustav, već produktivan i pronicljiv dijagnostički alat za razumijevanje temeljnih patologija digitalnog društva 21. stoljeća. Tvrdi se da njegovi središnji koncepti – Volja (*Wille*) kao slijepa, nesvrhovita sila koja pokreće svemir, i Svijet kao Predodžba (*Vorstellung*), odnosno fenomenalna stvarnost kao iluzorni veo – nisu puke povijesne zanimljivosti. Umjesto toga, oni savršeno opisuju temeljnu logiku i fenomenološko iskustvo našeg hiperpovezanog, a opet duboko otuđenog svijeta (Schopenhauer, 1977).

Uobičajeno odbacivanje Schopenhauera kao pukog „pesimista“, ili cinične primjedbe o „tjeskobnom tinejdžeru koji je otkrio Budu“, previda strukturalnu i sustavnu prirodu njegove kritike. Takve karikature često služe kao obrambeni mehanizam koji omogućuje zanemarivanje neugodne preciznosti njegove analize. Njegova će se filozofija stoga tretirati ne kao raspoloženje, već kao rigorozan analitički okvir utemeljen na Kantovoj „kopernikanskoj revoluciji“ i ukorijenjen u ozbiljnoj epistemološkoj tradiciji (Schopenhauer, 1977). Preoblikovanjem pitanja s „Je li Schopenhauer u pravu glede svemira?“ na „Opisuje li Schopenhauerov model točno logiku naših suvremenih socio-tehničkih sustava?“, otključava se njegova dijagnostička moć.

Metodološki, Schopenhauerov se okvir koristi kao „hermeneutički alat“ i „heuristički model“. Ne tvrdi se da su algoritmi TikToka metafizički identični Volji koja pokreće planete, već se Schopenhauerova ontološka struktura koristi kao interpretativni ključ za otkrivanje strukturnih homologija između slijepe, besciljne metafizičke sile i operativne logike suvremenih socio-tehničkih sustava. Cilj je filozofska hermeneutika digitalnog stanja, a ne metafizička ontologija tehnologije.

Važno je, međutim, od početka eksplicitno postaviti i granice ove hermeneutičke analogije, kao što filozofska metodologija s pravom zahtijeva. Schopenhauerova Volja je jedinstvena, univerzalna i metafizička sila; algoritmi su, nasuprot tome, pluralni, tehnički artefakti stvoreni od strane čovjeka i specifični u svom djelovanju. Ne tvrdi se da su identični. Ova razlika ima ključne implikacije: dok je Schopenhauerova Volja nepromjenjiva i izvan ljudske kontrole, algoritmi su podložni promjeni, dizajnu i regulaciji. Upravo u tom prostoru – između neizbježne metafizičke dijagnoze i promjenjive tehničke stvarnosti – leži i prostor za otpor, koji se analizira u zaključku.

Suvremeni kritičari poput Shoshane Zuboff (2019), Byung-Chul Hana (2015), Sherry Turkle (2011) i Hartmuta Rose (2013) pružaju empirijsku građu koja potkrepljuje Schopenhauerove metafizičke tvrdnje. Ono što oni identificiraju kao nove patologije digitalnog doba – nadzorni kapitalizam, društvo izgaranja, paradoks usamljenosti u povezanosti i društveno ubrzanje – zapravo su tehnološki usavršene manifestacije bezvremenske patnje koju je Schopenhauer dijagnosticirao prije dva stoljeća. Njegov svijet, pokretan slijepim, nezasićnim stremljenjem koje neizbježno vodi u bol i dosadu, više nije samo filozofska apstrakcija; postao je kodirana stvarnost našeg digitalnog postojanja.

Volja kao Algoritam – Metafizika Želje u Doba Nadzornog Kapitalizma

Schopenhauerova metafizička Volja – slijepo, nezasićeno, neracionalno i besciljno stremljenje koje leži u osnovi cjelokupnog postojanja – pronalazi svoju savršenu tehnološku inkarnaciju u algoritamskoj arhitekturi suvremenih digitalnih platformi. Ta „Algoritamska Volja” pokretana je ekonomskom logikom nadzornog kapitalizma, stvarajući samoodrživi ciklus želje i patnje u dosad neviđenim razmjerima.

Pojmovno određenje Schopenhauerove Volje

Za razumijevanje ove veze, nužno je precizno definirati Schopenhauerovu Volju. Ona nije svjesna volja ili namjera pojedinca, već temeljna, univerzalna sila bliža pojmovima „žudnje” ili „nagona” (Schopenhauer, 1977). To je Kantova „stvar-po-sebi” (*Ding an sich*), skrivena stvarnost iza vela fenomenalnog svijeta. Volja prožima sve, od sile koja drži magnete zajedno i tjera biljku da raste prema suncu, do nesvjesnih nagona koji pokreću ljudsko ponašanje. Njezina je suština neprestano stremljenje bez konačnog cilja. Budući da svako stremljenje proizlazi iz nedostatka, a svako zadovoljstvo je tek privremena odgoda prije pojave nove želje, život pod vladavinom Volje jest, po definiciji, patnja (Schopenhauer, 1977). Svijet nije racionalan i uređen, već je arena besciljnog i beskrajnog sukoba volja.

Ovdje se mora adresirati ključni epistemološki prigovor: ako je Volja kantovska „stvar-po-sebi”, kako je uopće možemo spoznati? Schopenhauerov odgovor leži u odstupanju od Kanta. Dok vanjski svijet spoznajemo samo kao Predodžbu (fenomen), vlastito tijelo doživljavamo na dva načina: izvana (kao objekt) i iznutra (kao neposredni izraz *stremljenja*). Za Schopenhauera, taj unutarnji doživljaj vlastitog djelovanja jest prozor u noumenalno; on nam daje intuitivnu spoznaju Volje. Za potrebe ove hermeneutičke analize, prihvaća se ta Schopenhauerova epistemološka premisa kako bi se uopće moglo koristiti njegov model kao dijagnostički alat.

Nadzorni kapitalizam kao ekonomski motor Volje

U 21. stoljeću, ova metafizička sila dobila je svoj ekonomski motor. Shoshana Zuboff (2019) definira „nadzorni kapitalizam” kao „novi ekonomski poredak koji ljudsko iskustvo prisvaja kao besplatnu sirovinu za skrivene komercijalne prakse ekstrakcije, predviđanja i prodaje”. Ključna sirovina ovog poretka je „bihevioralni višak” – digitalni tragovi naših aktivnosti, naši klikovi, lajkovi, pretraživanja, lokacije i interakcije. Taj se višak, pomoću umjetne inteligencije i strojnog učenja, prerađuje u „prognostičke proizvode” koji predviđaju naše buduće ponašanje i prodaju se na „tržištima budućeg ponašanja”, primarno oglašivačima (Zuboff, 2019).

Prijelomni trenutak dogodio se oko 2002. godine, kada je Google shvatio da podaci prikupljeni za poboljšanje usluga mogu biti prenamijenjeni za predviđanje i monetizaciju. Time je filozofija tvrtke prešla s usluživanja korisnika na njihovo nadziranje, a korisnici su od cilja postali sredstvo (Zuboff, 2019).

Algoritamska Volja: Sinteza

Ovdje se spajaju metafizika i ekonomija. „Bihevioralni višak” nije ništa drugo doli digitalni ispušni plin Schopenhauerove Volje. Svaki digitalni otisak je zabilježena manifestacija želje, nagona, znatiželje ili straha. Algoritmi koji obrađuju te podatke, poput same Volje, slijepi su i neracionalni.

Oni ne teže nikakvom višem cilju, mudrosti ili ljudskom blagostanju; oni optimiziraju jednu jedinu, samoodrživu metriku: angažman. Angažman je, međutim, samo tehnički termin za poticanje i hvatanje daljnjeg stremljenja. Operativna logika digitalne ekonomije postala je savršen funkcionalni odraz metafizičke logike Schopenhauerove Volje (Zuboff, 2019). Algoritamski sustavi analiziraju manifestacije želje kako bi stvorili podražaje koji će izazvati još više želje, ne radi postizanja nekog konačnog stanja, već radi samog perpetuiranja ciklusa. Volja više nije samo filozofski koncept; postala je operativni sustav globalne ekonomije.

Ovu analogiju nužno je odmah nijansirati. Kao što ističu kritičari poput Safiye Umoje Noble (2018), algoritmi *nisu* uistinu „slijepi” na isti način kao metafizička Volja. Oni su, naprotiv, duboko kodirani s postojećim društvenim, rasnim i rodnim pristranostima, dizajnirani da reproduciraju i pojačaju strukture moći. „Algoritamska Volja” stoga nije neutralno slijepa, već je, kako to Noble pokazuje, aktivno usmjerena prema „algoritmima opresije”. Ona nije samo besciljna, već i duboko diskriminatorna. Kako to formulira Bernard Stiegler (2010), ove „psihotehnologije” nisu neutralni alati, već sustavi koji aktivno oblikuju i zarobljavaju „libidinalnu energiju” (želju) pojedinca, kanalizirajući je prema unaprijed određenim komercijalnim ciljevima.

Ova kumulacija kritika (Zuboff, Noble, Stiegler) ne čini Schopenhauerov okvir suvišnim, već ga, naprotiv, čini nužnim. Dok ovi autori briljantno opisuju *kako* sustav funkcionira (ekonomski, sociološki, politički), Schopenhauer pruža temeljnu *metafizičku strukturu* koja objašnjava *zašto* on uopće funkcionira: zato što cilja na temeljnu, nezasićenu prirodu stremljenja (Volje) koja prethodi svakoj specifičnoj manifestaciji. Schopenhauer daje ontologiju patnje, dok ostali daju njezinu suvremenu polit-ekonomiju.

Kao konkretan primjer, algoritam preporuka TikToka savršeno utjelovljuje ovu dinamiku. Njegov sustav „kolaborativnog filtriranja” (preporučivanje sadržaja temeljem ponašanja sličnih korisnika) i modeli dubokog učenja optimizirani su za jednu metriku: maksimalno zadržavanje pažnje (Hootsuite, 2024). Algoritam ne „pita” korisnika što želi dugoročno, već uči koje vrste podražaja (bilo da su informativni, štetni, radosni ili izazivaju tjeskobu) drže korisnika u stanju pasivnog skrolanja. Time se stvara samoodrživa petlja koja potiče „besciljno stremljenje” ne radi postizanja cilja, već radi samog čina stremljenja, savršeno utjelovljujući logiku Algoritamske Volje.

Društvo postignuća: Internalizacija imperativa Volje

Ovaj sustav ne bi mogao funkcionirati bez odgovarajućeg psihološkog stanja subjekta. Byung-Chul Han (2015) u svojoj analizi „društva izgaranja” (*The Burnout Society*) opisuje prijelaz iz „disciplinarnog društva” (obilježenog vanjskim zabranama) u „društvo postignuća” (*achievement society*), čiji je imperativ „Da, ti to možeš”. U tom novom poretku, subjekt više nije izrabljiv od strane vanjske sile, već se dobrovoljno samoiskorištava, tjeran unutarnjom potrebom za optimizacijom i postignućem (Han, 2015). Umjesto luđaka i kriminalaca, ovo društvo stvara „depresivce i gubitnike” koji izgaraju u beskrajnoj utrci sa samima sobom.

Ovo je psihološki preduvjet za funkcioniranje Algoritamske Volje. Korisnici dragovoljno hrane sustav svojim podacima, vjerujući da ostvaruju vlastite projekte i grade osobni brend, dok zapravo službe njegovoj nezasićenoj potrebi za novim manifestacijama stremljenja. Subjekt postignuća, u svojoj potrazi za samoostvarenjem, postaje savršeni, nesvjesni rob Algoritamske Volje.

Tako je Schopenhauerova metafizička sila dobila i svoj ekonomski motor (nadzorni kapitalizam) i svog voljnog psihološkog izvršitelja (subjekt postignuća).

Digitalni Veo Maje – Iluzija Povezanosti i Proizvodnja Sebstva

Ako je Algoritamska Volja skriveni motor našeg doba, onda je kurirani, performativni svijet društvenih medija njegov vidljivi izraz. Taj je svijet visoko sofisticiran i zavodljiv oblik Vela Maje (*Schleier der Maja*) ikada stvoren. To je tehnološki usavršena iluzija koja obećava povezanost dok isporučuje otuđenje, prikrivajući sumornu stvarnost neprestanog stremljenja Volje fasadom filtrirane sreće.

Veo Maje: Od drevne Indije do Schopenhauera

Koncept Vela Maje, koji je Schopenhauer posudio iz hinduističke filozofije (posebice iz Upanišada), opisuje iluzorni svijet pojava koji prikriva istinsku, temeljnu stvarnost (Schopenhauer, 1977). Za Schopenhauera, fenomenalni svijet prostora, vremena i kauzalnosti – svijet koji doživljavamo svojim osjetilima – jest taj Veo. On je poput sna ili fatamorgane: čini se stvarnim, ali nije istinska bit bića. Iza te fasade leži jedinstvena, nedjeljiva stvarnost Volje (Schopenhauer, 1977). Naša individualnost i odvojenost od drugih su, prema tome, dio te iluzije; u stvarnosti, svi smo manifestacije iste, jedinstvene Volje koja pati u svima nama.

„Sami zajedno”: Paradoks digitalnog vela

Sociologinja Sherry Turkle (2011) je u svojoj seminalnoj knjizi *Alone Together* (Sami zajedno) artikulirala središnji paradoks našeg vremena: tehnologija pruža „iluziju druženja bez zahtjeva prijateljstva”. Ta neprestana, ali površna povezanost vodi u „duboku samoću”. Nalazimo se u stanju „sami zajedno”, u kojem je fizička prisutnost devalvirana u korist digitalne reprezentacije, a autentična komunikacija zamijenjena je razmjenom signala (Turkle, 2011). Ovo je Veo Maje na djelu u svom najčišćem obliku: predodžba zajednice prikriva stvarnost izolacije. Skupljaju se stotine ili tisuće „prijatelja” i pratitelja, no te veze često nemaju dubinu i intimnost potrebne za istinsko ljudsko povezivanje, ostavljajući nas na kraju još usamljenijima (Turkle, 2011).

Ovo nije samo anegdotski osjećaj; to je mjerljiva društvena činjenica. Podaci istraživačkih centara poput Pew Research Center i američkog Ministarstva zdravstva (HHS) potkrepljuju ovu dijagnozu. Izvešće američkog Glavnog kirurga (U.S. Surgeon General) iz 2023. eksplicitno upozorava da adolescenti koji provode više od tri sata dnevno na društvenim mrežama imaju dvostruko veći rizik od loših ishoda mentalnog zdravlja, uključujući simptome anksioznosti i depresije (HHS, 2023). Paradoks „sami zajedno” tako se iz filozofske metafore pretvara u konkretnu javnozdravstvenu krizu.

Nužno je, međutim, produbiti ovu analizu i izbjeći jednostranu kritiku, kao što nalaže kritički oprez spram jednostranih analiza (primjerice, onih upućenih Turkle). Tvrdnja da je *svaka* digitalna povezanost iluzorna zanemaruje ključnu dijalektičku kompleksnost. Za mnoge marginalizirane skupine – poput LGBTQ+ mladih u konzervativnim sredinama, osoba s invaliditetom ili pojedinaca s rijetkim interesima (NCBI, 2023) – digitalni prostor nije „iluzija” zajednice, već često jedini prostor gdje se autentična zajednica može formirati, daleko od fizičke opresije ili izolacije. U tim slučajevima, tehnologija nije Veo koji skriva, već alat koji *otkriva* mogućnost povezivanja.

Problem koji se stoga dijagnosticira nije u samom *činu* digitalnog povezivanja, već u *kontejneru* u kojem se ono odvija. Schopenhauerova dijagnoza se vraća kada analiziramo *arhitekturu* nadzornog kapitalizma unutar koje te autentične zajednice moraju postojati. Sistemska logika platforme (optimizacija za angažman, ekstrakcija podataka, poticanje performansa) i dalje nastoji komodificirati i instrumentalizirati čak i te najautentičnije impulse za povezivanjem, gurajući ih natrag prema logici Algoritamske Volje.

Kurirano sebstvo kao zarobljenik vela

Unutar ovog digitalnog vela, život se ne živi, već se „inscenira”. Postajemo glumci na beskonajna pozornici društvenih medija, stvarajući pažljivo kurirane verzije sebe radi vanjske validacije u obliku lajkova, dijeljenja i komentara. To je ono što Byung-Chul Han (2015) naziva „pornografizacijom ega”, gdje je sve izloženo pogledu. Taj performans erodira autentičnost i našu vrijednost čini ovisnom o mišljenju drugih.

Schopenhauerov model, koji slijedi Kanta, jest da naša svijest konstruira fenomenalni svijet (Predodžbu) kao objektivizaciju temeljne, unutarnje Volje (Schopenhauer, 1977). U digitalnom svijetu, taj je proces obrnut. „Svijet” je sada digitalna platforma sa svojim unaprijed definiranim pravilima, metrikama i idealima (npr. standardi ljepote na Instagramu, narativi o uspjehu na LinkedInu). Pojedinaac više ne polazi od svog unutarnjeg bića; umjesto toga, on aktivno kurira i izvodi verziju sebe – digitalnu predodžbu – koja je dizajnirana za uspjeh unutar tog vanjskog, digitalnog svijeta. Naše autentično, unutarnje iskustvo (Schopenhauerova „Volja”) biva potisnuto, filtrirano i disciplinirano kako bi se proizvela dopadljiva vanjska predodžba. Više ne predstavljamo svijet sebi; predstavljamo sebe digitalnom svijetu. To je duboki preokret izvornog filozofskog modela i ključni izvor suvremenog otuđenja.

Ovaj preokret nadilazi puku psihologiju i ulazi u domenu filozofije tehnologije. Tehnologija, kako je Heidegger (1977) istaknuo, nije samo alat, već način „otkrivanja” svijeta koji nas uokviruje. Digitalne platforme su „postavlje” (*Das Gestell*) koje svijet otkriva isključivo kao resurs za optimizaciju i angažman, čineći tako svako drugo „bivanje-u-svijetu” (npr. kontemplativno) teže dostupnim. Postfenomenologija (Ihde, 2009; Verbeek, 2011) dodatno pojašnjava kako tehnologije aktivno posreduju i *transformiraju* naše iskustvo, stapajući se s našom percepcijom stvarnosti. Schopenhauerov „Veo Maje” stoga nije samo mentalna iluzija, već je tehnološki proizvedena i ojačana stvarnost koja aktivno oblikuje našu percepciju.

Dezintegracija javne sfere

Posljedice života unutar Vela nisu samo individualne, već i društvene. Byung-Chul Han (2017) tvrdi da „digitalni roj” izoliranih pojedinaca, povezanih samo slabim vezama, ne može formirati istinsku javnu sferu. Informacije se proizvode u privatnim prostorima i konzumiraju u privatnim prostorima, zaobilazeći zajednički, deliberativni diskurs. To dovodi do tribaliziranog weba, sačinjenog od eho-komora u kojima zajednički narativi propadaju i raspadaju se u nepovezane informacije (Han, 2017). U tom vakuumu smisla, teorije zavjere cvjetaju kao očajnički pokušaj da se svijetu ponovno nametne koherentna priča. To je društvena posljedica života u potpunosti unutar Vela Maje, gdje se zajednička stvarnost raspada na bezbroj individualnih, međusobno isključivih iluzija.

Patologija Ubrzanja – Vječni Pendulum između Anksioznosti i Dosade

Schopenhauerova slavna metafora života koji se njiše „poput njihala, naprijed-natrag između boli i dosade” (Schopenhauer, 1977) precizno dijagnosticira afektivno iskustvo digitalnog života. Teorija društvenog ubrzanja sociologa Hartmuta Rose (2013) pruža socio-tehnološki mehanizam koji je to njihalo doveo do ekstrema, zarobljavajući nas u stanju „frenetičnog mirovanja” i uništavajući sposobnost za duboku kontemplaciju, koja je za Schopenhauera bila jedan od rijetkih puteva spasa.

Njihalo patnje

Za Schopenhauera, patnja je zadano stanje postojanja. Ona se manifestira u dva primarna oblika: kao „bol” neispunjenog stremljenja i žudnje, te kao „dosada” i osjećaj besmisla koji nastupa onog trenutka kada je želja zadovoljena. Sreća je, u ovom mračnom okviru, tek kratko, negativno stanje olakšanja između ta dva pola patnje; ona nije pozitivno stanje samo po sebi, već puko odsustvo boli. Čim se jedan nedostatak ukloni, otvara se prostor za novi, ili pak za prazninu dosade, osiguravajući da se ciklus patnje nikada ne prekine (Schopenhauer, 1977).

Društveno ubrzanje: Fizika modernog njihala

Hartmut Rosa (2013) u svojoj teoriji identificira tri međusobno povezana oblika ubrzanja koja definiraju modernost: tehnološko ubrzanje (povećanje brzine transporta, komunikacije, proizvodnje), ubrzanje društvenih promjena (brže mijenjanje mode, vrijednosti, obiteljskih i radnih odnosa) i ubrzanje tempa života (osjećaj da imamo sve manje vremena unatoč tehnologiji koja ga štedi). Tehnologija, koja je trebala osloboditi vrijeme, paradoksalno je povećala broj zadataka i opcija koje osjećamo da moramo obaviti, što dovodi do kroničnog osjećaja „nestašice vremena” (Rosa, 2013). To nas uvodi u stanje koje Rosa naziva „dinamičkom stabilizacijom”: moramo trčati sve brže i brže samo da bismo ostali na istom mjestu, bilo da se radi o održavanju posla, društvenog statusa ili čak mentalnog zdravlja.

Frenetično mirovanje i hiperpažnja

Krajnji rezultat ovog neprestanog ubrzanja je paradoksalno stanje „frenetičnog mirovanja” – stanje stalne, uznemirene aktivnosti koja nema smjer ni svrhu (Rosa, 2013). To je Schopenhauerovo njihalo koje se njiše maksimalnom brzinom. Ovo stanje ima razorne posljedice na naše kognitivne sposobnosti. Byung-Chul Han (2015) naziva rezultirajuće mentalno stanje „hiperpažnjom” – plitkim, raspršenim fokusom koji skače s podražaja na podražaj, nesposoban za duboku, kontemplativnu pažnju koja je preduvjet za mudrost. Han (2015) tvrdi da je takvo multitaskiranje zapravo kognitivna regresija, povratak na tehnike preživljavanja divljih životinja koje moraju istovremeno pratiti više prijetnji i prilika u okolini.

Digitalna manifestacija: Beskonačni svitak i anksioznost obavijesti

Digitalni svijet pruža savršene primjere ove patologije. Beskonačni svitak (*infinite scroll*) na društvenim mrežama je utjelovljenje ubranog njihala. „Bol” je FOMO (*Fear Of Missing Out*), tjeskoba i nemir koji nas tjeraju da neprestano skrolamo u potrazi za sljedećim podražajem, sljedećom dozom dopamina. „Dosada” je duboka praznina i nezadovoljstvo koje osjećamo tijekom i nakon tog čina. Neprestano težimo (skrolamo prema dolje), ali nikada ne stižemo na cilj.

Obavijesti (*notifications*) su vanjski bičevi koji održavaju njihalo u pokretu, osiguravajući da se nikada ne odmorimo u stanju bezvoljne kontemplacije.

Rosina teorija (2013) daje vremensku fiziku Schopenhauerovoj metafizici patnje. Digitalni svijet ubrzava njihanje do nepodnošljive frekvencije, pretvarajući oscilaciju između boli i dosade u neprekidno, visokofrekventno zujanje anksioznosti i praznine. Bol stremljenja više nije vezana za specifične, dugoročne ciljeve; postala je stalna, niskorazinska tjeskoba informacijskog preopterećenja. Dosada zadovoljstva više nije stanje odmora nakon postignuća; to je mikro-dosada koja se javlja u djeliću sekunde između dva podražaja, praznina koju osjećamo kad jedan video završi, a koju odmah nastojimo ispuniti sljedećim. Ova arhitektura distrakcije izravno se prevodi u mjerljivu patnju, kao što potvrđuju podaci o porastu anksioznosti među mladima (HHS, 2023), pretvarajući Rosinu „patologiju ubrzanja” u svakodnevno kliničko iskustvo.

Međutim, ključno je ispravno protumačiti Rosinu kritiku. Njegova se poanta često pogrešno svodi na puko „usporavanje”. Kako Rosa (2019) pojašnjava, suprotnost ubrzanju nije puko „usporavanje”, koje je često samo još jedan oblik optimizacije (npr. wellness). Istinska suprotnost „otuđenju” uzrokovanom ubrzanjem jest „rezonancija” – kvaliteta odnosa sa svijetom u kojem subjekt i svijet „odgovaraju” jedno drugome na smislen način. Problem digitalnog ubrzanja stoga nije samo u tempu, već u tome što njegova arhitektura aktivno *sprječava* rezonanciju, potičući instrumentalni, nijemi odnos prema svijetu. Ovo pojašnjenje otvara prostor za zaključnu analizu, jer implicira da rješenje nije samo u „usporavanju” (poput prava na isključenje), već u stvaranju *preduvjeta* (pravnih, ekonomskih, individualnih) da bi rezonancija uopće bila moguća.

Putevi Bijega? – Estetika, Suosjećanje i Askeza u Hiper-povezanom Svijetu

Prije analize Schopenhauerovih rješenja, nužno je adresirati temeljnu filozofsku kontradikciju koja se u filozofskoj literaturi (npr. Herbart) redovito ističe: ako je naš karakter determiniran svemoćnom Voljom, kako je onda moguće da se slobodno odlučimo na njezino „nijekanje” kroz askezu? Ovo je središnja napetost Schopenhauerovog sustava. Ambicija analize nije riješiti tu fundamentalnu metafizičku aporiju. Umjesto toga, koristi se Schopenhauerova *struktura* predloženih rješenja (estetika, suosjećanje, askeza) kao dijagnostičke kategorije. Pitanje nije „je li nijekanje Volje metafizički moguće?”, već „kako digitalno doba tretira, apsorbira i komodificira same *ideje* estetske kontemplacije, suosjećanja i askeze?”.

Kritičkim se preispitivanjem tih putova pokazuje kako je sama arhitektura digitalnog svijeta dizajnirana da ih neutralizira, kooptira ili izopači, čineći bijeg težim nego ikad prije.

Estetska kontemplacija nasuprot kulturi distrakcije

Za Schopenhauera, umjetnost pruža privremeni bijeg od tiranije Volje. Postajući „bezvoljni promatrač”, potpuno uronjen u čistu kontemplaciju umjetničkog djela (koje predstavlja vječnu, platonsku Ideju), pojedinac može na trenutak ušutkati vlastito stremljenje i patnju (Schopenhauer, 1977). To zahtijeva potpuno zaboravljanje sebe i svojih interesa. U tom stanju, subjekt više nije individua koja nešto želi, već čisti, spoznajni subjekt, „jedno oko svijeta”.

Ovaj koncept „bezvoljne kontemplacije” pokazuje jasne strukturne homologije s Rosinim (2019) konceptom „rezonancije”. Oba opisuju kvalitativno drugačiji način bivanja-u-svijetu, koji nije

instrumentalan (usmjeren na cilj) već responzivan (otvoren prema svijetu). Dok je Schopenhauerovo rješenje individualno i ultimativno usmjereno na bijeg od svijeta, Rosino je dijaloško i usmjereno na ponovno uspostavljanje smislenog odnosa sa svijetom. Digitalna patologija, kako je opisana u Poglavlju 3, može se stoga redefinirati kao arhitektura koja sustavno sprječava i kontemplaciju i rezonanciju, zamjenjujući ih instrumentalnom hiperpažnjom.

U digitalnom dobu, međutim, umjetnost se rijetko doživljava na ovaj način. Ona postaje „sadržaj” (*content*) koji se brzo konzumira, prelazi se preko njega potezom prsta i „lajka” se kao čin kuriranja identiteta, a ne kao čin nesebične kontemplacije. Stanje „hiperpažnje” (Han, 2015) izravna je suprotnost usredotočenom, bezvoljnom stanju potrebnom za istinsko estetsko iskustvo. Umjetnost se ne promatra da bi se pobjeglo od Volje, već da bi se signalizirao vlastiti ukus i status unutar digitalnog Vela Maje.

Istinsko suosjećanje (*Mitleid*) nasuprot performativnoj empatiji

Schopenhauer je suosjećanje (*Mitleid*, doslovno „su-patnja”) smatrao temeljem svake istinske moralnosti. Ono proizlazi iz intuitivnog prepoznavanja da je druga osoba manifestacija iste patničke Volje kao i mi sami, čime se ruši iluzija egoistične odvojenosti stvorena Velom Maje (Schopenhauer, 1977). U suosjećanju, granica između „ja” i „ti” se briše, a tuđa patnja se osjeća kao vlastita.

Na internetu, suosjećanje je često performativno. „Slaktivizam” (aktivizam s kauča), signaliziranje vrlina i algoritamski potaknuti ciklusi bijesa stvaraju privid moralnog angažmana bez istinskog suosjećanja koje Schopenhauer opisuje. Dijeljenje tragične priče ili korištenje prigodnog hashtaga postaje način signaliziranja vlastite moralne ispravnosti. Kako primjećuje Turkle (2011), očekuje se manje jedni od drugih; digitalne platforme potiču komunikaciju bez stvarne zajednice (Han, 2017), što ometa duboku identifikaciju potrebnu za *Mitleid*.

Asketsko nijekanje nasuprot digitalnom detoksu i samooptimizaciji

Konačno rješenje za Schopenhauera je askeza: svjesno, trajno nijekanje volje za životom (Schopenhauer, 1977). To nije samoubojstvo, koje je paradoksalno snažan čin afirmacije Volje (volja da se ne pati). Umjesto toga, to je tiho odvrćanje od svih želja, koje vodi u stanje mirne rezignacije i oslobođenja, slično budističkoj nirvani.

Moderni ekvivalent, „digitalni detoks”, blijeda je imitacija. To je obično privremena mjera koja se ne poduzima radi nijekanja Volje, već radi punjenja baterija kako bi se po povratku postao produktivniji „subjekt postignuća”. To je alat za samooptimizaciju, strategija unutar logike društva postignuća, a ne odbacivanje te logike (Han, 2015). S druge strane, robusnije filozofije poput „digitalnog minimalizma” (Newport, 2019) nude filozofski utemeljeniji pristup, ali čak i one ostaju usredotočene na individualnu optimizaciju, a ne na radikalno nijekanje Volje koje Schopenhauer zagovara.

Digitalno društvo postignuća ne samo da ometa Schopenhauerove puteve spasa; ono aktivno kooptira njihov jezik i formu, pretvarajući ih u proizvode i performanse koji u konačnici jačaju dominaciju Volje. Estetsko iskustvo postaje komodificirani sadržaj (npr. „imerzivne izložbe Van Gogha”). Suosjećanje postaje mjerljiva metrika (lajkovi na tragičnoj priči). Askeza postaje

wellness industrija (aplikacije za meditaciju). U svakom slučaju, radikalna, svijet-negirajuća srž Schopenhauerovog rješenja biva ispražnjena i zamijenjena svijet-afirmirajućim, tržišno prihvatljivim simulakrumom. Izlazi za nuždu su zapečaćeni i preimenovani u nove sobe unutar zatvora.

Zaključno razmatranje – Prema egzistencijalističkom odgovoru

Prethodna poglavlja utvrdila su iznimnu produktivnost Schopenhauerove dijagnoze suvremenog digitalnog stanja. Međutim, sada se postavlja pitanje održivosti njegovog rješenja. Njegov pesimizam koji negira život suprotstavlja se radikalnoj afirmaciji života Friedricha Nietzschea i egzistencijalističkom projektu stvaranja smisla. Konačni argument jest da, iako je Schopenhauer najjasnije vidio ponor, on nudi malo pomoći u učenju kako živjeti s njim.

Nietzscheanski izazov: Od volje za životom do volje za moć

Friedrich Nietzsche, nekoć Schopenhauerov gorljivi sljedbenik, postao je njegov najveći kritičar. U Schopenhauerovom pesimizmu, suosjećanju i pozivu na askezu vidio je simptome *décadence* – slabe, život-negirajuće volje koja se gnuša stvarnosti (Nietzsche, 1990). Nietzscheova alternativa nije nijekanje volje, već njezino prevrednovanje kao Volje za moć: ne slijepog nagona za pukim preživljavanjem, već temeljne težnje svakog bića da raste, prevladava otpore i nameće formu kaosu (Nietzsche, 1968). Umjesto bijega od patnje, Nietzsche poziva na njezinu afirmaciju kao nužnog preduvjeta za veličinu. Njegov koncept *amor fati* („ljubav prema sudbini”) i misaoni eksperiment Vječnog povratka predstavljaju ultimativni test afirmacije života (Nietzsche, 1974).

Genealogija ovog odnosa ključna je za razumijevanje prelaska s dijagnoze na otpor. Nietzsche nije jednostavno odbacio Schopenhauerovu Volju; on ju je transformirao. Schopenhauerova „Volja za životom” (*Wille zum Leben*) još uvijek je reaktivna sila – slijepi nagon za pukim opstankom i reprodukcijom, bijeg od smrti. Nietzscheova „Volja za moć” (*Wille zur Macht*) je, nasuprot tome, aktivna, kreativna i afirmativna sila – nagon za rastom, stvaranjem i prevladavanjem. Schopenhauerova Volja je ono što nas *gura* (u patnju), dok je Nietzscheova Volja za moć ono što mi *jesmo* (stvaralačka sila). Ova transformacija iz reaktivnog u aktivno jest filozofski temelj za otpor digitalnom determinizmu.

Ova nietzscheanska leća nudi dublji uvid u dijagnozu Byung-Chul Hana. Hanovo „društvo postignuća” (2015), prethodno opisano kao psihološki izvršitelj Algoritamske Volje, sada se može reinterpretirati. To nije samo samoiskorištavanje; to je *iskrivljena, reaktivna i dekadentna manifestacija Volje za moć*. To je nemilosrdna „volja za postignućem” koja je svo stremljenje bez istinskog prevladavanja, afirmacija aktivnosti koja nema nikakvu kreativnu moć. Subjekt postignuća, u svojoj potrazi za optimizacijom, ne stvara nove vrijednosti (Nietzscheov ideal), već samo beskonačno potvrđuje postojeće vrijednosti sustava (produktivnost, angažman), zarobljen u petlji samopotvrđivanja bez transcendencije.

Egzistencijalistička alternativa: Sloboda u lice apsurd

Iako dijele Schopenhauerovu premisu o svijetu bez inherentnog smisla, egzistencijalisti poput Jean-Paula Sartrea izvlače suprotan zaključak. Za njih, odsustvo unaprijed zadanog smisla nije prokletstvo, već temelj radikalne ljudske slobode (Sartre, 2007). Mi smo „osuđeni da budemo

slobodni", da stvaramo vlastitu bit i vrijednosti kroz svoje izbore (Sartre, 2007). To stoji u oštroj suprotnosti sa Schopenhauerovim determinizmom i njegovim ciljem negiranja sebstva, a ne njegovog stvaranja.

Sartreova filozofija nudi i ključni alat za kritiku našeg odnosa prema tehnologiji: koncept „loše vjere” (*mauvaise foi*) (Sartre, 1956). Loša vjera je oblik samoobmane kojom bježimo od svoje slobode i odgovornosti, pretvarajući se da smo „stvar” (determinirani objekt), a ne slobodna svijest. Iz ove perspektive, uobičajena pritužba „algoritmi me kontroliraju” ili „platforma me čini tjeskobnim” – iako sociološki i tehnički utemeljena – sadrži element loše vjere. Ona dopušta pripisivanje patnje vanjskoj, tehničkoj sili („Algoritamska Volja”), čime se izbjegava teži, egzistencijalni zadatak preuzimanja odgovornosti za vlastite izbore i stvaranje smisla *unutar* tih opresivnih struktura.

Ova dva oblika samoobmane – Schopenhauerov „Veo Maje” i Sartreova „loša vjera” – moraju se eksplicitno razlikovati. Veo Maje je *epistemološka* iluzija; on je fundamentalna struktura naše spoznaje koja nas sprječava da vidimo istinsku prirodu stvarnosti (Volju). Loša vjera je, nasuprot tome, *etička* ili *egzistencijalna* samoobmana; ona nije problem spoznaje, već čin volje kojim bježimo od vlastite, već poznate slobode. Digitalno doba majstorski spaja oboje: ono stvara „Veo Maje” (hiperstimulaciju i iluziju povezanosti) koji nam zatim služi kao savršeni alibi za „lošu vjeru” (bijeg od odgovornosti pripisivanjem naše tjeskobe samoj tehnologiji).

Ovo postavlja središnju filozofsku napetost analize: kako pomiriti Schopenhauerov determinizam (Volja nas kontrolira) sa Sartreovom radikalnom slobodom (mi smo uvijek odgovorni)? Pokušaj njihove lake sinteze bio bi filozofski naivan. Umjesto toga, ta se napetost mora zadržati kao produktivna i kao središnja dijagnoza suvremenog stanja. Mi *jesmo* determinirani opresivnim strukturama (Schopenhauerova dijagnoza zatvora je točna), ali *istovremeno* ostajemo radikalno slobodni preuzeti odgovornost za svoj odgovor na te strukture (Sartreov imperativ slobode). Prihvatanje ove dijalektičke napetosti – da smo istovremeno i zarobljeni i slobodni – jedini je put prema autentičnom otporu.

Završna sinteza: Nenadmašna dijagnoza i problematična ispunjenost

Digitalno društvo postignuća predstavlja problematičnu sintezu ovih filozofija. Ono ima strukturu Schopenhauerovog svijeta – slijepo, neprestano stremljenje koje vodi u patnju. Ono koristi jezik egzistencijalističke slobode („budi svoj”, „stvori svoj osobni brend”) kako bi prikrilo tu determinističku strukturu – što je, sartreovski rečeno, institucionalizirana loša vjera. I predstavlja iskrivljenu parodiju nietzscheanskog ideala – reaktivnu Volju za moć koja se iscrpljuje u postignuću, a ne u stvaranju.

Nietzsche i Sartre, stoga, ne nude samo „alternativu”, već produbljuju dijagnozu, prebacujući fokus s metafizičke neizbježnosti (Schopenhauer) na egzistencijalnu odgovornost. Oni pružaju filozofske alate za pobunu. Schopenhauer pruža nezamjenjivu, iznimno preciznu mapu zatvora protiv kojeg se valja pobuniti, ali Nietzsche i Sartre inzistiraju da ključ, barem djelomično, leži u našem vlastitom činu preuzimanja slobode.

Odgovori na Volju: Egzistencijalistički projekt i strukturne alternative

Prethodna analiza ostavlja ključnu prekretnicu: Schopenhauerova dijagnoza, iako precizna, vodi u pesimistični determinizam, dok su njegovi putevi bijega komodificirani. Nietzsche i Sartre, nasuprot tome, prebacuju teret na individualnu, egzistencijalnu odgovornost, riskirajući zanemarivanje opresivnih struktura koje je Schopenhauer (i Zuboff) tako dobro opisao.

Učinkovit odgovor, stoga, ne može biti ni čisti individualizam ni čisti strukturalizam. On mora biti dvojan: mora se sastojati od (1) individualnog, egzistencijalističkog projekta preuzimanja odgovornosti i (2) kolektivne borbe za stvaranje strukturnih preduvjeta koji takav projekt uopće čine mogućim. Stoga se istražuje trostruka staza otpora.

Individualni otpor: Digitalni minimalizam kao Sartreancki projekt

Prva razina otpora je individualna. Ako je temeljni problem „loša vjera” – prepuštanje odgovornosti algoritmima – onda prvi korak mora biti sartreanski čin preuzimanja te odgovornosti. Ovdje filozofija „digitalnog minimalizma” (Newport, 2019) dobiva novo, dublje značenje.

Iako su kritike Newporta kao autora legitimne (često se ističe njegova privilegirana pozicija i nedostatak osobnog iskustva s društvenim mrežama, što ograničava njegovu fenomenološku perspektivu), filozofija koju predlaže može se analitički odvojiti od autora i reinterpretirati. To nije wellness trend (kao što je prethodno naznačeno), već praktični, egzistencijalistički projekt stvaranja vrijednosti i smisla *unatoč* sustavu. To je nietzscheansko „prevrjednovanje” odnosa prema tehnologiji i sartreansko „biranje sebe”. Minimalist svjesno odlučuje koje vrijednosti cijeni *prije* nego što odabere alat, odbijajući time „lošu vjeru” pasivnog prepuštanja platformi da definira njegove vrijednosti.

Strukturni otpor: Mijenjanje „telosa” Algoritamske Volje

Sam individualni čin, međutim, nije dovoljan i riskira elitizam. Egzistencijalistički projekt zahtijeva gotovo herojsku snagu volje u okruženju dizajniranom da je slomi. Stoga je nužan i strukturalni otpor koji mijenja samo okruženje. Ovdje se analiza okreće kolektivnim rješenjima.

Platformski kooperativizam (Shareable, 2024) nudi takvu strukturnu alternativu. Valja primijetiti da on ne rješava *metafizički* problem Volje i da se bori sa skaliranjem u odnosu na privatne konkurente. Međutim, njegova važnost nije u trenutnoj tržišnoj dominaciji, već u filozofskoj implikaciji: on izravno mijenja *telos* (svrhu) algoritma. Prelaskom s logike profita (nadzorni kapitalizam) na logiku služenja članovima (kooperativizam), on mijenja ekonomski motor koji pokreće Algoritamsku Volju. To je pokušaj izgradnje „kontejnera” (prethodno spomenutog u analizi Vela Maje) koji ne potkopava, već podržava autentično povezivanje.

Ovdje se mora eksplicitno adresirati paradoks između filozofske superiornosti ovog modela i njegove empirijske slabosti (problema skaliranja). Činjenica da se kooperativni modeli teško natječu s privatnim monopolistima koji imaju snažne mrežne efekte nije dokaz neuspjeha ideje, već dokaz *stupnja* tržišne deformacije. Rješenje ovog paradoksa nije odbacivanje kooperativizma kao nišne alternative, već njegovo spajanje s političkim zahtjevima (npr. interoperabilnost, razbijanje monopola) koji bi mu uopće omogućili ravnopravnu tržišnu utakmicu.

Politički otpor: Stvaranje uvjeta za „rezonanciju”

Konačno, potrebna je politička intervencija koja štiti pojedince na društvenoj razini. Time se analiza vraća na Hartmuta Rosu i redefiniranu kritiku. Ako je problem ubrzanja „gubitak rezonancije”, onda rješenja moraju ciljati na stvaranje uvjeta za njezino ponovno uspostavljanje.

Pokreti za „**pravo na isključenje**” (UNSW, 2024) upravo su to. Oni nisu, kako bi naivno tumačenje sugeriralo, puko „usporavanje”. Oni su regulatorni, politički čin koji nameće granice beskrajnom stremljenju koje sustav zahtijeva. To je pokušaj na društvenoj razini da se stvori *zaštićeni prostor* – temporalni i psihološki – unutar kojeg individualni egzistencijalistički projekt (6.1) i potraga za Rosinom „rezonancijom” uopće postaju mogući, oslobođeni stalnog imperativa „frenetičnog mirovanja”.

Iako je ovaj pokret primarno fokusiran na radni kontekst, njegova se temeljna logika može proširiti. Kao što kritička filozofija tehnologije (npr. Feenberg, 2002; Winner, 1980) zagovara demokratsku intervenciju u tehnički dizajn, tako se i logika „prava na isključenje” može prevesti u širi skup dizajnerskih i regulatornih zahtjeva. To bi moglo uključivati „pravo na kronološki feed” (umjesto algoritamskog), „pravo na podatkovnu interoperabilnost” (kako bi se omogućile alternative poput kooperativizma) ili „pravo na nerezonantni dizajn” (zahtjev da platforme ne budu dizajnirane za maksimizaciju ovisnosti).

Komparativna prednost i metodološka refleksija

Vrijedi eksplicitno artikulirati komparativnu prednost Schopenhauerovog okvira u odnosu na druge moćne dijagnostičke alate. Na primjer, Foucaultova analiza biopolitike ili „governmentality” precizno opisuje mehanizme moći, ali Schopenhauerova Volja pruža uvid u *afektivni motor* (nezasitno stremljenje) koji tu moć čini tako učinkovitom. Slično, Frankfurtska škola (Adorno i Horkheimer) dijagnosticirala je „industriju kulture” kao sustav masovne obmane, ali Schopenhauerov model objašnjava *zašto* je ta obmana tako zavodljiva – jer nudi privremeno olakšanje od boli stremljenja i dosade. Schopenhauerov okvir stoga nije zamjena za ove političke i ekonomske kritike, već njihov nužni ontološki temelj koji objašnjava njihovu psihološku učinkovitost.

Završna sinteza: Cjeloviti otpor

Ova tri puta – individualni egzistencijalistički projekt, strukturna ekonomska alternativa i kolektivna politička zaštita – nisu tek nepovezani popis. Oni čine cjelovit, višerazinski odgovor. Bez individualnog (sartreanskog) čina, strukturalne promjene ostaju prazne. Ali bez strukturnih i političkih promjena (kooperativizam, pravo na isključenje), individualni čin ostaje privilegija rezervirana za rijetke. Schopenhauerova dijagnoza ostaje temelj našeg razumijevanja problema, ali rješenje zahtijeva napuštanje njegovog pesimizma i prihvaćanje teškog, višeslojnog zadatka afirmacije slobode unutar determinirajućih struktura.

Otvorena pitanja i buduća istraživanja

Ova analiza otvara brojna pitanja za buduća istraživanja. Prije svega, potreban je dublji empirijski i tehnički rad na analizi specifičnih algoritamskih sustava kao manifestacija Volje. Drugo, postfenomenološka analiza (kako točno sučelja poput „beskonačnog svitka” transformiraju naš

temeljni doživljaj vremena i svijeta) ostaje tek naznačena. Konačno, praktična provedba i empirijska učinkovitost alternativnih modela, poput platformskog kooperativizma u borbi s mrežnim efektima, zahtijeva daljnje proučavanje. Rad je stoga ponuđen kao filozofski temelj za ovaj širi, interdisciplinarni projekt.

Reference

- Feenberg, A. (2002). *Transforming technology: A critical theory revisited*. Oxford University Press.
- Han, B.-C. (2015). *The burnout society* (E. Butler, Prev.). Stanford University Press.
- Han, B.-C. (2017). *In the swarm: Digital prospects* (E. Butler, Prev.). MIT Press.
- Heidegger, M. (1977). *The Question Concerning Technology*. U: *The Question Concerning Technology and Other Essays* (W. Lovitt, Prev.). Garland Publishing.
- HHS. (2023). *Social Media and Youth Mental Health: The U.S. Surgeon General's Advisory*. U.S. Department of Health and Human Services.
- Hootsuite. (2024). *How the TikTok Algorithm Works in 2024 (and How to Work With It)*. Preuzeto s hootsuite.com
- Ihde, D. (2009). *Postphenomenology and Technoscience*. SUNY Press.
- NCBI. (2023). *The Role of Social Media in Supporting Marginalized Youth*. National Center for Biotechnology Information. Preuzeto s ncbi.nlm.nih.gov
- Newport, C. (2019). *Digital minimalism: Choosing a focused life in a noisy world*. Portfolio/Penguin.
- Nietzsche, F. (1968). *The will to power* (W. Kaufmann & R. J. Hollingdale, Prev.). Vintage Books. (Izorno objavljeno 1901.)
- Nietzsche, F. (1974). *The gay science* (W. Kaufmann, Prev.). Vintage Books. (Izorno objavljeno 1882.)
- Nietzsche, F. (1990). *Twilight of the idols and The anti-Christ* (R. J. Hollingdale, Prev.). Penguin Classics. (Izorno objavljeno 1888.)
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. NYU Press.
- Rosa, H. (2019). *Resonance: A sociology of our relationship to the world*. Polity Press.
- Rosa, H. (2013). *Social acceleration: A new theory of modernity* (J. Trejo-Mathys, Prev.). Columbia University Press.
- Sartre, J.-P. (1956). *Being and nothingness: An essay on phenomenological ontology* (H. E. Barnes, Prev.). Philosophical Library. (Izorno objavljeno 1943.)
- Sartre, J.-P. (2007). *Existentialism is a humanism* (C. Macomber, Prev.). Yale University Press. (Izorno objavljeno 1946.)
- Schopenhauer, A. (1977). *Sämtliche Werke. (I-V)*. Uredio W. Frh. von Löhneysen. Suhrkamp.
- Shareable. (2024). *What is a Platform Co-op?*. Preuzeto s shareable.net
- Stiegler, B. (2010). *For a new critique of political economy*. Polity Press.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- UNSW. (2024). *Right to disconnect: Will it work?*. Preuzeto s unsw.edu.au
- Verbeek, P-P. (2011). *Moralizing Technology: Understanding and Designing the Morality of Things*. University of Chicago Press.
- Winner, L. (1980). *Do Artifacts Have Politics?*. *Daedalus*, 109(1), 121–136.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.